

CARL SCHMITT ÉS AZ ÁLLAMKÖZI KONFLIKTUSOK KÉRDÉSE

KARDOS GÁBOR
egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

*Minden vitában eljön az a pillanat,
amikor az egyik fél – vagy mind a kettő –,
gazembernek vagy idiotának nézi a másikat.*

(Ludwig WITTGENSTEIN)

1. A Nomos és a politikai teológia

A nemzetközi jogrend azon az univerzalizmuson és absztrakt idealista normativizmuson alapul, amelyet Carl Schmitt olyan élesen bírált. Schmitt egy másik nyelven beszél, amely az absztrakt fogalmakban és normákban a konkrét hatalmi érdekek leplezőit, és nem azok szabályozóit látja.

Schmittnek a nemzetközi jog teoretikusaként, eszmetörténészeként, a nemzetközi kapcsolatok realista megközelítőjeként és geopolitikai értelmezőjeként *magnum opusa*, összefoglaló munkája, „nem tiszta nemzetközi jogtana”, a *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europeum* (a továbbiakban: *Nomos*),¹ a II. világháború idején született. Schmitt egy visszaemlékezés szerint így látta a II. világháború alakulását:

„Keleten ideológiai alapon megsemmisítő háborút viselünk, nyugaton egy egész világra kiterjedő tengeri háborút. Erre azonban egyáltalán nem vagyunk felkészülve. Az angolszász tengeri uralom perspektívájából nézve mi kalózok vagyunk – *hostis generis humani* – az emberiség ellenségei. [...] De keleten is megszegtük a szárazföldi hadviselés szabályait, többé nem ismerünk el semmilyen ellenfelet, hanem »egy alacsonyabb rendű fajt« akarunk kiirtani. [...] A *ius publicum europeum* érvényét veszítette. [...] A jelenlegi háború a teret átrendező háború. [...] Nem a német világbirodalom a cél – az angol mintájára – és

¹ Carl SCHMITT: *The nomos of the earth in the international law of the Jus Publicum Europeum*. New York, Telos, 2003.

nem is egy Bismarck utáni közép-európai »állam«, hanem Európa, mint nagytér, az ésszerűen elrendezett, kontinentálisan összefüggő nagyterekre fölsozott bolygón belül.”²

Ezek a gondolatok, eltekintve a német önbírálatként értelmezhetőktől, amelyeket csupán magánbeszélésekben tárt fel, jelentik a *Nomos* legfőbb eszméit is. A *Nomos* egyúttal a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok története nagy fordulatainak – a középkori vallási alapú európai egység, a *Christiana Respublica* átalakulása a területi alapú szuverén világi államok vesztfáliai rendszerévé, a klasszikus *ius publicum europeum* irányítása alatt, amely a Nemzetek Szövetségének az első világháborút követő létrehozásával pacifista, „tér nélküli” normatív univerzalizmusba fordult – megjelenítése és értelmezése. Schmitt nemzetközi jogi tételeinek legkifinomultabb értelmezője Martti Koskenniemi szerint a *Nomost az Ideengesichte*, a mitikus spekuláció és a nemzetközi politikai eseményekbe történő éles szemű bepillantások jellemzik, és ez utóbbiak töredékek egy politikai teológiából, amely ott nem kifejezett módon artikulálódik.³ Schmitt politikai teológiájának lényege Geréby György megfogalmazása szerint az, hogy nem a béke fontos, ami az „ökonómiai gondolkodás” következtében „szórakozásként” állna elő, hanem a politika révén fenntartott elválasztás és ezzel a harc lehetőségé.⁴ Carl Schmitt teológiai víziója az, hogy Isten természetes ellenséget állít az államok elé, amely viszálykodásuk lényegét adja.⁵

2. A „konkrét” nemzetközi rend

Schmitt a nemzetközi kapcsolatok rendjén – az egyetemes értékekre hivatkozó, univerzális hatályú normatív kívánalmakból kirajzolódó absztrakt vízió helyett – a történetileg kialakult, konkrét térbeli hatalmi elrendeződést, és az abban ténylegesen érvényesülő szabályokat értette. Ez a nomosz tehát térbeli, amely a Schmitt által ideálisnak tekintett formájában a nagyhatalmak által kialakított és dominált, egymástól elhatárolt, mind az államiséget, mind a birodalmi entitást meghaladó, koncepcionálisan sok tekintetben kidolgozatlan – konkrét, gyakorlati és egyedi megvalósításra váró – nagytér-rendekbe szerveződik. A számos, egymástól független nagytér között egyensúly áll fenn, és ez a rend akkor ésszerű, ha a nagyterek jelentőségteljes módon eltérnek egymástól és belülről homogének.⁶

A nagytér-rend gondolata Schmittnél eredendően gazdasági jellegű, amennyiben kezdetben a tengerek szabadságán nyugvó világméretű angolszász szabad kereskedelem alternatívájaként jelent meg. A kereskedelem szabadsága együtt járt a tulajdon, a mozgás és a gondolat szabadságával, és ezen, az angolszász világhuralmat leplező

² Nicolaus SOMBART: *Iffjúkor Berlinben 1933–1943*. Budapest, Osiris, 2000. 269–270.

³ Martti KOSKENNIEMI: International law as political theology. How to read *Nomos der Erde?* *Constellations*, 2004/4. 494.

⁴ GERÉBY György: Carl Schmitt teológiája. In: CS. KISS LAJOS (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya*. Budapest, Gondolat, 2004. 278.

⁵ MARK Lilla: *Nyugtalan értelem*. Budapest, Európa, 2005. 101.

⁶ SCHMITT (2003) i. m. 335.

univerzális eszmék és a rájuk hivatkozó politikai gyakorlat ellen a népet és területét egybeforrasztó császári Németország vette fel a küzdelmet, amely konkrét rendet teremtett. Versailles Németország megosztásával igyekezett az államok univerzális nemzetközi rendszerét biztosítani, azonban az új Reich felemelkedése lehetőséget teremt az egyetemességre hivatkozó politikai erők elleni ellenállásra a saját konkrét nagytér rendjének kialakításával. Schmittnél a nagytér középpontja a birodalom, amelynek feladata a vezetés ellátása, világnézetének alapelvei szerint. A német nép államszervezet – azaz a birodalom nélkül – nem védekezhette az ellene irányuló, nyugati hatalmak által tervezett, „igazságos” háborúval szemben. A birodalomra a Führer cselekedetei révén háramlik a politikai realitás, a történelmi igazság és a nagyszerű nemzetközi jogi jövő. A birodalom megvédi nagyterét, amelyet expanziós képességei alapján, térségbeli rendeltetésének betöltése és gazdasági érdekei érvényesítése érdekében szervez meg vele földrajzi összefüggésben álló területeken, ahol nem csupán politikai, de kulturális vezető szerepe is érvényesül, s ahol nem tűri külső hatalmak beavatkozását a saját Monroe-elvének megfelelően. A közép- és kelet-európai nagytérségben – amely nyilvánvaló módon német *Grossraum* – élő népeket és népcsoportokat Németország érti meg, és nem az individualista, materialista nyugati hatalmak. Ez is predestinálja a nagytérség megteremtésére, arra, hogy kiszorítsa onnan az azt nem értő liberális demokráciákat. Németország küldetése saját nagytérségében, Európa közepén, az, hogy megvédje a nem egyetemes, partikuláris népi élet rendjét a keletről fenyegető, univerzálisnak tekintett bolszevizmus forradalmától és az Atlanti-óceán túlsópartjáról támadó és a nemzetközi identitást felszámoló asszimilációs politikától, az olvasztótégelytől.⁷

Nyilvánvaló, hogy Hitler 1939-ben bejelentett élettér-doktrínája a nemzeti-szocialista ideológia közvetítésével hasznosította Schmitt nagytér-elméletét, s így a korabeli brit sajtóban Schmitt a náci rendszer fő külpolitikai tanácsadójaként tűnt fel. Ugyanakkor Schmitt figyelmeztetést és bírálatot kapott a náci vezetés részéről. Figyelmeztették, hogy ne nagyon kérkedjen elméletével, mivel Hitler a sajátjának tekinti az élettér-doktrínát, és főként azért bírálták – különösen Himmler és munkatársai – mert Schmitt elméletéből következően Németország nem avatkozhatott volna be más nagyhatalmak nagytér-rendjébe. Igaz, Göring megvédte Schmittet a bírálatoktól. Schmitt a Ribbentrop–Molotov-paktumot úgy tekintette, mint két nagyhatalom nagytér-rendjének az elhatárolását, amely 2. cikkében kifejezetten visszautasítja és kizárja bármely harmadik állam beavatkozásának lehetőségét. Emellett, Schmitt koncepciójának megfelelően, preambulumban kimondja a nagytérségekben élő népek nemzetközi partikularitásainak – tehát nem a népszövetségi rendszer által szavatolt absztrakt kisebbségi jogainak – védelmét.⁸ Az persze, hogy mindez mit is jelentett a két nagytér-rend mindennapi életgyakorlatában, nem szorult külön ismertetésre.

Ha azt vizsgáljuk, hogy Schmitt elképzelései mennyiben estek egybe a nácik hódítási politikájával, akkor az 1939 ősze és 1941 nyara közötti időszakról mondhatjuk azt, hogy az egybeesés fennállt. Az Anglia elleni invázió elhalasztásával, tehát a tengerek

⁷ Anthony CARTY: Carl Schmitt's critique of liberal international order between 1933 and 1945. *Leiden Journal of International Law*, 2001/1. 36–47.

⁸ Uo.

szabadságára támaszkodó, univerzális rendre törekvő főellenség elleni döntő csapás félre tételével Hitler elszakadt a Schmitt-féle teóriától. Ez a szakítás tejjé és véglegessé a Szovjetunió – tehát egy másik konkrét nagytér-rend – elleni támadással lett.⁹

A hidegháború nomosza sok tekintetben az ideológiai megosztottságon alapult. A hidegháború évtizedei alatt az államok közössége ideológiai tömbökre szakadt. A liberális demokráciák és a kommunista államok álltak szemben egymással, és ideológiai szembenállásuk összekapcsolódott az Egyesült Államok és Szovjetunió, a két hatalmi pólus versenyfutásával. A világrend relatív stabilitását a két hatalmi pólus egymás elpusztításra irányuló kölcsönösen fennálló katonai képessége, nukleáris eszközei biztosította. A főként fejlődő államokból álló, el nem kötelezett államok csoportja a két tömb és a két szembenálló globális hatalom között igyekezett megőrizni tagjainak függetlenségét. Az is igaz viszont, hogy az ideológiai megosztottság a terület feletti hatalmat tükrözte. Jól mutatta ezt, hogy a szovjet csapatok által megszállt térségben jött létre a keleti tömb, míg a szövetségesek katonai jelenléte a Nyugathoz tartozás garanciája volt: *cuius regio eius religio*. Schmitt helyesen mutatott rá, a Kelet hatalmas szárazföldi területeket jelentett, míg ezzel ellentétben a Föld nyugati felét főként óceánok borítják. Következésképpen – alapítja meg – a Kelet és a Nyugat antitézise mögött kontinentális és a tengeri világ, a szárazföld és tenger antitézise állt.¹⁰ Schmitt nem fejt ki, de ez azt jelenti, hogy a hidegháborúval a kontinentális Nyugat-Európa, az évszázadokon keresztül vetélkedő szárazföldi hatalmak, Franciaország és Németország – legalábbis a nyugati megszállás alá került része – az angolszász tengeri világ részévé vált.

A XIX. században a tenger népe az angol volt. Az Egyesült Királyság a tengerek és a kereskedelem szabadságának biztosítása révén, „zászló követi a kereskedelmet” elv érvényesítésével világbirodalmat építve, mint a legerősebb tengeri hatalom a világtengek urává és az európai kontinentális hatalmi egyensúly külső garantálójává vált. Az I. világháborút az antant javára eldöntő Egyesült Államok a II. világháborút követően a tengeri útvonalak ellenőrzésével és a minden kontinensen megjelenő kommunistaellenes fellépésével, illetve befolyásával globális hatalommá vált. Az Egyesült Államok gazdasági segítségnyújtással és a Szovjetunió elleni védelmi garanciákkal biztosította az eurázsiai kontinens nyugati peremvidékének, azaz Nyugat-Európának – a „demokratikus hídfőnek”, ahogyan Zbigniew Brzezinski nevezi – a betagozódását a globális hatalmi struktúrába.¹¹

A hidegháború befejeződése utáni korszakban – amelyet kezdetben a legtöbben unipolárisként, ma pedig inkább poszt-unipolárisként jellemeznek – vált valóban világméretűvé a *cuius economia, eius regio*¹² érvényesülése, a kereskedelem és a tőkebefektetések akadályainak teljes felszámolásával, a pénzpiacok integrálódásával. Az Egyesült Államok ennek a világrendnek a démiurgosza, amelynek hatalma a katonai erő világméretű alkalmazási képességén, a világgazdaság motorjaként betöltött szerepén, technológiai megújulási képességén és kulturális befolyásán nyugszik.¹³

⁹ CARTY i. m. 46–47.

¹⁰ SCHMITT (2003) i. m. 335.

¹¹ Zbigniew BRZEZINSKI: *A nagy sakkábla*. Budapest, Európa, 1999. 79.

¹² SCHMITT (2003) i. m. 335.

¹³ BRZEZINSKI i. m. 35.

Az Európai Unió, mint elrendezett és földrajzilag összefüggő entitás, amely leginkább tekinthető schmitti értelemben nagytérnek, bár igyekszik legalább bizonyos mértékig megőrizni különbözőségét – például a szociális Európa gondolatának életben tartásával –, valójában csupán viszonylagos eltérést mutat a globális gazdasági rendtől. A nagymérvű bevándorlás jelentősen oldotta kulturális homogenitását. Még a nyilvánvalóbb sajátosságokkal rendelkező dél-kelet ázsiai térség lazábban szervezett nagytere is – az állam sokkal kiterjedtebb gazdasági szerepe és az önálló kultúrkör ellenére – igencsak betagozódik a globális keretekbe. Mindkét térségben az amerikai biztonsági garanciák és a katonai jelenlét a stabilitás kulcs tényezője. A sokszínű és egymást kiegyensúlyozó nagyterek nomosza egyelőre nem valósult meg. Az amerikai hegemonia korszakában, a globalizáció univerzális erőivel szembeni védekezést keresve, Schmitt nézetei főként azok számára tűnhetnek felhasználhatónak kritikai felfogásukkal, akik a kiutat a regionális gazdasági-politikai blokkokban keresik.

3. Schmitt nemzetközi jog értelmezése

Schmitt nemzetközi jogi felfogásának a lényegét foglalja össze a következő megállapítás, amely *Nationalsozialismus und Völkerrecht* című, 1934-es írásából származik: az államközi kapcsolatok és társulások joga nem vezethető le az absztrakt normativista, szabályorientált jogi gondolkodásból, mert ez a jog egy konkrét rend létszerű bizonyosságának a kifejeződéseként mindig meghatározott államok (nagyhatalmak) és népek sajátos vonásaiból ered.¹⁴ Lényegében ezt a tézist ismétli meg a *Nomos*-ban: az absztrakt és üres formalizmus csupán elrejtí magát a valóságot, melynek lényege a nagyhatalmak által létrehozott és fenntartott konkrét rend, illetve az a tényszerűség, hogy ezt a rendet semmi sem pótolja. A nemzetközi jogi üres formalizmus lényegében az államok közötti kompetenciák absztrakt, a hatalmi viszonyoktól független elhatárolására törekszik. Ezen absztrakt rend nézőpontjából minden állam szuverén és az államok szuverenitásának mértéke egyenlő. Ebből a felfogásból, hangsúlyozza Schmitt, hiányzik a konkrét területtel fennálló természetes kapcsolat, a saját tér meghatározta érdekek és gondolkodás kifejeződése. Tudásszociológiailag tekintve a jogállami és nemzetközi jogi formalizmus a zsidó szellem terméke, a konkrét területhez nem kötődő, absztrakt koncepciókban otthonra lelő zsidó származású jogászoknak köszönhető. (Hans Kelsen például az államterületet, egy letelepedett nép terét egyszerűen a kompetencia elosztásának tekintti a nemzetközi jogrenden belül, nála az állam nem konkrét hatalmi tényező, hanem egyszerűen a belső jogrend metaforája. Az állam szuverenitása, amely Schmitt szerint „tiszta tény”, Kelsennél csupán azoknak az absztrakt lehetőségeknek a halmaza, amit a nemzetközi jogrend megenged a számára.¹⁵)

Egyébként Schmitt szuverenitás-értelmezése, amelynek lényege a rendkívüli helyzet feletti ellenőrzés, megjelenik a nemzetközi jog legfontosabb forrásáról, a nemzetközi szerződés alapjáról vallott felfogásban is. Eszerint a nemzetközi szerződés valójában

¹⁴ Carl SCHMITT: *Nationalsozialismus und Völkerrecht*. Berlin, Duncker und Humblot, 1934. Elemzi CARTY i. m. 31–34.

¹⁵ Martti KOSKENNIEMI: *From apology to utopia. The structure of international legal argument*. Helsinki, Lakimiesliiton Kustannus, 1989. 194–196.

a fenntartás jogintézményén nyugszik, amennyiben az államok a főszabálytól való eltérés lehetőségét biztosító fenntartással megőrzik a rendkívüli helyzet feletti rendelkezési jogukat, és ezzel az állam létét illető kérdésekben lényegében továbbra is szuverének maradnak. Az előbbieken jellemzett absztrakt gondolati konstrukciót Schmitt szerint azok próbálták a világra rákényszeríteni, akiknek érdekében állt, hogy e mögé bújva saját érdeksérelmüket a nemzetközi jogrend megsértéseként tüntethessék fel. Konkrétan az antant, főként az angolszász nagyhatalmak tettek erre kísérletet a Versailles-ban elfogadott békerendszerrel és a Népszövetség létrehozásával. A Népszövetség működésének kezdetén még kifejezhető volna Wilson liberális demokrata ideológiáját, de amikor olyan államokkal bővült ki, mint a bolsevik Szovjetunió, vagy a Mussolini vezette Olaszország, megszűnt valódi értékközösség lenni, és csak mint oportunista szövetség működhetett. A valódi közösség hiánya folytán az új nemzetközi jogrend is gyökértelessé vált. Ez együtt járt az olyan kulcskategóriákkal, mint a háború, béke, agresszió, biztonság értelmezési monopóliumának megteremtésével, ami igazi egzisztenciális értékközösség híján lehetővé tette, hogy a legerősebbek egyszerűen saját érdekeiknek megfelelő jelentést tulajdonítsanak nekik, s így érdekeiket egyetemes érdekeknek, értékeiket (liberális demokrácia, emberi jogok és így tovább) egyetemes értékeknek tüntessék fel. Az absztrakt konstrukció felhasználásával így teremtették meg a lehetőségét, hogy ellenségeiket az emberiség ellenségeinek nyilváníthassák, s az ellenük való háborút minden állam kötelességévé tegyék. A háború célja tehát már nem a konfliktus „párbaj” útján való eldöntése, hanem az ellenség megsemmisítése.¹⁶

A nemzetközi közösség elveszítette európai klub jellegét. Schmitt számára ez a folyamat beteljesítette a nemzetközi jog, mint *ius publicum europeum* végétét, amely a XIX. század végén kezdődött a nem európai államok szuverén egyenlőként való elismerésével, amely szerinte annak a jele volt, hogy Európa „elvesztette korábbi rendje térbeli struktúrájának tudatosságát.”¹⁷ Felfogásában az európai civilizációban gyökerező nemzetközi jog gyökértelessé vált, az államok közösségének heterogenitása, a hiányzó közös értékek, a közös térbeli és szellemi tudatosság hiánya miatt.¹⁸ A szuverenitás gyakran csupán jogi forma, és ahol a jogi forma és a politikai tartalom között hiány mutatkozik, a jogtudomány és a politikaalkotás csupán a formán alapul, akkor csak rombolhatja a rendet – értelmezi Schmittet David Chandler –, például fenntartásokkal kiüresített nemzetközi egyezményeket eredményezve.¹⁹

Schmitt abból kiindulva, hogy a háborút az államok létéből eredő jelenségnek, formájában pedig azok párbajának tekintette, a háborúindítás jogán alapuló *ius publicum europeum* elleni legfőbb csapásnak a támadó háború kriminalizálását tekintette, amely a rossz és a jó abszolút fogalmaiban látta az imperialista versenyfutást és következményeit.²⁰ Ez a nemzetközi jogi fejlemény az első világháborút követően két lépcsőben, a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányában, majd a Briand–Kellog-paktumban,

¹⁶ CARTY i. m. 48.

¹⁷ SCHMITT (2003) 230–231.

¹⁸ Uo. 234.

¹⁹ David CHANDLER: The revival of Carl Schmitt in international relations: The last refuge of critical theorists? *Milleneum*, 2008/1. 44.

²⁰ SCHMITT (2003) i. m. 321.

majd a második világháború végén az ENSZ Alapokmányában általános erőszak-tilalomként megfogalmazva a vesztesek jogát vette el a revánstól olyan intézményi megoldással, hogy a győztesek saját ügyeikben is eljárva legfőbb nemzetközi jogi autoritásként dönthessenek az egyes konkrét kérdésekben, a jogszerűség mellett morális fölényt is biztosítva maguknak. A nemzetközi jog talán legfontosabb intézményi megoldásáról van szó. Valki László a nemzetközi jog elméleti kérdéseit tárgyaló munkája elé Arany János „Civilizáció” című versét illesztette.²¹ Arany korának diplomácia konferenciáival kapcsolatban szerzett benyomásai alapján jut a probléma lényegét kifejező következtetésre:

Ezelőtt a háborúban	Most nem úgy van. A világot
Nem követtek semmi elvet,	Értekezlet igazgatja:
Az erősebb a gyengétől	S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Amit elvehetett, elvett.	Összeül és – helybehagyja.

Ha az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai egyetértenek, ez így is történhet.

A nemzetközi jog mögött – a belső jogtól eltérően – nem áll a végső jogalkalmazási döntés függetlenségét és pártatlanságát garantáló bírói szerv. Az államok jogvitáiban eljáró nemzetközi bírói szervek ugyan léteznek, de eljárásukhoz az érintett államok valamilyen formában adott előzetes beleegyezésére van szükség. Az esetek többségében az államok *saját ügyeikben bírák*.

A nemzetközi jogban tehát főszabályként – a saját ügyében nyilvánvalóan nem pártatlan – sértett állam maga jár el, a felelősnek tartott állammal szemben. Ezt önszegélynek hívják. Ennek egyik fajtája a retorzió: a jogsértő állammal szembeni, valamilyen jogszerű, de barátságtalan lépés, például egy szerződés aláírásának bizonytalan időre történő elhalasztása, vagy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása. A másik fajtája a represszália, ilyen esetben a sértett állam egy önmagában jogszerűtlen lépéssel válaszol, amelyet válaszjellege tesz jogszerűvé. Ilyen lehet, egy szerződésnek vagy egy részének felbontása. A represszáliának az elkövetett jogsértéssel arányosnak kell lennie és szükségesnek is abban a tekintetben, hogy a jogsértő az ilyen magatartását abbahagyja, és felelősségét elismerje.

Bár a mai nemzetközi jog legfontosabb szabálya az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek a tilalma, *nincs az államoktól független, azt kikényszerítő központi hatalom*, amely egyúttal az általános rendfenntartó szerepét is eljátszaná. A belső jogban az állam intézményrendszere és – végső soron – erőszak-monopóliumot gyakorló apparátusa erről gondoskodik. Ugyanakkor a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése, megszegése, illetve támadó cselekmények esetében az ENSZ Biztonsági Tanácsa rendelhet el központosított szankciót. Az ilyen döntés azonban az állandó tagsággal rendelkező nagyhatalmak egyetértésén múlik, csakúgy, mint a határozat fegyveres úton való kikényszerítése.

A béke érdekében a nemzetközi jogrend kivételesen lehetővé teszi az erőszak alkalmazását, ha az a korábban alkalmazott erőszakra adott válasz. Az ENSZ Alapokmánya

²¹ VALKI László: *A nemzetközi jog társadalmi természete*. Budapest, KJK, 1989. 7.

az erőszak általános tilalmával, de a támadó állammal szembeni önvédelem megengedésével és vele szemben fegyveres szankció kilátásba helyezésével különbséget tesz az önkényes és a jogszerű erőszak között a nemzetközi jogban. Ugyanakkor nem tartalmaz megfelelő garanciát abban a tekintetben, hogy *az elvileg jogszerű erőszakról függetlenül és pártatlanul döntsenek*, hiszen arról, hogy egy állam önvédelmi helyzetben van-e vagy sem, elsődlegesen maga dönt, ha pedig az ügy a Biztonsági Tanács elé kerül, az „a nemzetközi béke és biztonságért viselt felelősség” jegyében, valójában a közös nagyhatalmi érdekek szerint jár el.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa schmitti szemszögből nézve igen érdekes konstrukció. Egyrészt azért, mert a vétőjog nyilvánvalóan ellentmond a nemzetközi jog alapnormájának tekintett szuverén egyenlőségnek, amely Schmitt szerint csak arra jó, hogy elfedje a nemzetközi viszonyokban a tényleges hatalmi képességeken nyugvó, konkrét hierarchikus rendet.²²

Az államok egyenlősége hosszú ideig nem volt természetes gondolat. Annak idején például négy évig tartott (1721–1724), amíg a Cambrai-ban a VI. Károly osztrák (és német-római) császár és V. Fülöp spanyol király közötti békéről tartott kongresszuson megállapodtak a záró akta aláírásának módjában és az államok sorrendjében. (Az állam nemzetközi rangja problémájának, nem véletlenül, az abszolutizmus korában volt különös jelentősége.) Az államok egyenlőségének gondolata az emberek egyenlőségének eszméjéből eredt. Emerich de Vattel nemzetközi jogásznak a XVIII. században tett megállapítása szerint: „A törpe is pontosan annyira ember, mint az óriás, egy kis köztársaság nem kevésbé szuverén, mint a leghatalmasabb királyság.”²³

A szuverenitás és az egyenlőség összekapcsolása azt jelenti, hogy minden állam szuverén, és hogy szuverenitásuk mértéke egyenlő. A hatalmi realitásoknak ezek szerint tehát elsősorban abban *kellene* tükröződnie, hogy a minden állam számára egyenlően biztosított jogokkal melyik állam él a gyakorlatban. A lényeg persze a nemzetközi jogi *tilalmak* egyenlősége. Hiszen nyilvánvaló, hogy például az erőszak alkalmazása, vagy az azzal való fenyegetés tilalmának megszegését illetően a nagyhatalmak sokkal nagyobb késztetést éreznek, mint a kis államok.

Schmitti szempontból a Biztonsági Tanácsban az állandó tag nagyhatalmaknak a legfontosabb nemzetközi jogi kérdésben biztosított vétőjog a konkrét, katonai – ideértve a nukleáris fegyvereket, amelyeknek túlnyomó részét birtokolják – erőnek és alkalmazási képességének a közvetlen átírása a nemzetközi jogba. Itt már nem érvényesülhet az egyenlőség tetszetős látszata. Noha a Nemzetközi Bíróság elvileg nem zárta ki a Biztonsági Tanács döntései feletti kontroll lehetőségét, eddig nem élt azzal, és ettől feltehetően a jövőben is tartózkodni fog. A Biztonsági Tanács, a nemzetközi élet kivételei helyzetében, a háború és béke kérdésében, maga dönt.

Ez a megoldás nem más, mint amit Schmitt már az 1920-as években leírt. E szerint természetesen mindenki a jogért, az erkölcsért, a békéért lép fel, és senki sem igaz-

²² Martti KOSKENNIEMI: *The gentle civilizer of nations: The rise and fall of international law 1870–1960*. Cambridge, Cambridge University, 2001. 429.

²³ Gerry SIMPSON: *Great powers and outlaw states. Unequal sovereigns in the international order*. Cambridge, Cambridge University, 2004. 32.

ságtalanságot elkövetni, de az igazi kérdés, az, hogy ki dönti el konkrétan, hogy az adott esetben mi a jog, mi számít békének, mit jelent a béke fenyegetése vagy megszarása, illetve, hogy egy helyzet mikor tekinthető békésnek.

A Biztonsági Tanács a schmitti térbeliség, illetve a nagyterrend koncepció szempontjából is érdekes jelenség. Főként mivel univerzális konstrukció, amely eredeti koncepciójában nem vette figyelembe a térbeli elemet, hiszen alapító atyái úgy képzelték, hogy az agresszor állammal szemben a *valamennyi* tagállam által rendelkezésre bocsátott fegyveres erők fogják a Biztonsági Tanács által kiszabott szankciót végrehajtani, függetlenül a földrajzi távolságtól és a konfliktus általi érintettségüktől. (Így aztán nem is jött soha létre ENSZ szankciós hadsereg, a gyakorlatban a Biztonsági Tanács állandó tagjai szerveztek ad hoc koalíciót az ilyen döntés végrehajtására, vagy egyikük vállalkozott rá.) A nagyterek schmitti koncepciójához közelebb állt volna a Churchill által is osztott egyik, az előkészítés során felvetődött elképzelés, amely szerint a második világháború három győztes nagyhatalma befolyási övezetekre osztotta volna a Földet. Mindegyik övezetben az általa dominált tanács rendelkezett volna a háború és béke kérdésében, és a Biztonsági Tanács – közös irányításuk alatt – a több zónát is érintő ügyekben döntött volna.

Napjainkban a terrorizmus elleni háború jelenti a legfőbb kihívást a *ius ad bellum*, az erőszak tilalma alóli kivételek, és a *ius in bello*, a hadviselés szabályai tekintetében. Az Egyesült Államok terrorizmus elleni háborúja schmitti értelemben erkölcsileg inspirált korlátok nélküli háborúként értelmezhető, amelynek során a hadviselés hagyományos szabályait félreteszik, az ellenféllel nem bánnak jogszerű ellenségként, mivel jögron kívülinek és az emberiség ellenségének tekintik. Noha az Obama-adminisztráció hatalomra lépése óta az Egyesült Államok változtatott magatartásán, például a légi erők alkalmazását illetően Afganisztánban vagy a guantánamo-i tábor fenntartása tekintetében, nem alaptalanul keletkezhetett az a benyomás, hogy a „normanélküli kivételek leplezik annak az új politikai rendnek a természetét, amelynek az Egyesült Államok az öre, a normatív rend forrása, amely őt magát nem köti.”²⁴

Schmitt nem csupán az igazságos háború doktrínájának visszatérésével állt szemben. Szemben állt ennek következményével is, vagyis azzal, hogy a konfliktusokat a nemzetközi jog szerint békésen is el lehet intézni. Amint erről már volt szó, abból indult ki, hogy háború nélkül nem lenne politika, a háború pedig nem más, mint külső egzisztenciális fenyegetésre adott válasz, jellegét tekintve pedig az államok közötti párbaj.

Az erőszakot a nemzetközi kapcsolatokban korlátozó vagy abból kiiktató nemzetközi jogi normák logikus következménye a konfliktusok békés elintézésének előírása.

A viták békés rendezésének követelménye jó példája a nemzetközi közösség együttélése liberális értelmezésére, a liberális politikai filozófia hatásának a nemzetközi jogra. Tudniillik, arra az előfeltevésre épít, hogy a konfliktusok *diskurzussá* oldhatók, vagy ahogyan Schmitt fogalmazna, depolitizálhatók és semlegesíthetők. Mivel szerinte az ellenség egzisztenciálisan valami más, a vele való konfliktus nem dönthető el előzetes normatív szabályozással és nem hagyható harmadik fél ítéletére. Ez azt jelenti, hogy – amint erre Takács Péter rámutat – a konfliktust csak maguk a résztvevők oldhatják fel, tudniillik,

²⁴ KOSKENNIEMI (2001) i. m. 493.

csak ők dönthetik el, hogy a másik léte létmódjuk tagadását jelenti-e vagy sem. Schmitt szerint békés megoldás az utóbbi esetben képzelhető el.²⁵

4. Az államközi konfliktusok és a nemzetközi jog

A nemzetközi érdekellentétek és nézeteltérések rendezésének elmaradása esetén egy egész térség társadalmi és gazdasági fejlődése lelassulhat, de államok közötti fegyveres összeütközésekhez is vezethetnek. Ahogyan a társadalmak életében sem jöttek létre az erőszakot teljesen kiiktató föltételek – és meglehetősen kétséges, hogy valaha is létrejöhetnek-e –, a nemzetközi kapcsolatokban sem jelentek meg ilyenek. Voltak, akik abban bíztak, hogy a katonai technika fejlődése lehetetlenné és értelmetlenné teszi a háborúk megvívását. Ilyen ábrándokat keltett a korábban elképzelhetetlen pusztításra képes fegyverek megjelenése. Így például a középkorban azt gondolták, hogy a számszerű föltalálása véget vet minden további háborúnak. Másokban az államok közötti kapcsolatok átalakítása váltott ki hasonló várakozást, nevezetesen ama gondolatot, hogy az államok közötti gazdasági és egyéb kölcsönös függések rendszerével a konfliktusok fegyveres megoldása nem fér össze. Napjainkra az is világossá vált, hogy a hidegháború vége sem iktatta ki az államközi viszonyokból az erőszakot.

Következésképpen, az érdekütközések szabályok, intézmények és eljárások útján való kezelése maradt járható útnak. E megközelítés ama szabadelvű ihletésű politikaelméleti előfeltevésre épít, hogy az érdekellentétek és nézeteltérések párbeszédre oldhatók. A másfajta előfeltevésekkel²⁶ szemben nincsenek tehát természetes ellenségek és föloldhatatlan konfliktusok, azaz az államközi viták politikamentessé tehetőek és semlegesíthetőek. A konfliktusban érintett államok érdekeik alátámasztására és megjelenítésére a nemzetközi jogot használják, a nemzetközi jog nyelvén fejezik ki azokat. Ilyen módon az érdekütközések jogvitává (is) alakulnak.

Az érdekek megjelenítése a nemzetközi jog nyelvén azon előnnyel jár, hogy a nyilvánvalóan jogszerűtlen követelések – például a gyarmatosítási igény, vagy béke idején a tengerzár fönntartása – nem fogalmazhatók meg rajta. Az igények megfogalmazása a nemzetközi jog nyelvén lehetővé teszi azok ésszerűsítését, és elvileg arra is alkalmas, hogy korlátozza a vitát, eltávolítva a mögöttes konfliktustól.²⁷

A nemzetközi jog mögött – a belső jogtól eltérően – nem áll a végső jogalkalmazási döntés függetlenségét és pártatlanságát biztosító bírói szerv. Az államok jogvitáiban eljáró nemzetközi bírói szervek ugyan léteznek, de eljárásukhoz az érintett államok valamilyen formában adott előzetes beleegyezésére van szükség. Az esetek többségében az államok a saját ügyekben bírák. A hit a nemzetközi viszályok intézményi-eljárási úton történő megoldásá-

²⁵ TAKÁCS Péter: *Államtan. Fejezetek az állam általános elmélete köréből*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2010. 51.

²⁶ Ilyen például a marxizmuson alapuló előfeltevés, amely szerint az osztályharc kibékíthetetlen államközi szembenállást eredményez, vagy Carl Schmitt politikai teológiai látomása, amely szerint Isten természetes ellenséget állít az államok elé, amely a viszálykodásuk lényegét adja. Szerinte az ellenség egzisztenciálisan valami más, a viszály vele nem dönthető el előzetes előíró szabályozással és nem hagyható harmadik fél ítéletére. (Ld. fent a tanulmány 1–3. pontjait.)

²⁷ VALKI i. m. 178–179.

ban az első világháborút követően vezetett el az Állandó Nemzetközi Bíróság létrejöttéhez. A létrehozás folyamatában felvetődött, hogy a bírói szervnek legyen kötelező joghatósága, tehát a vitában érintett másik állam ilyen vagy olyan formában megadott előzetes beleegyezése nélkül is eljárhasson. Ezt azonban elvetették. A második világháború után a bírói szerv az ENSZ Nemzetközi Bírósága néven folytatta munkáját. Ekkorra már az idealizmus ideje elmúlt, az ENSZ Nemzetközi Bíróságának kötelező joghatósága fel sem merült.

A nemzetközi jogban tehát főszabályként – a saját ügyében nyilvánvalóan nem pártatlan – sértett állam maga jár el, a felelősnek tartott állammal szemben. Ezt *önsegélynek* hívják. Ennek egyik fajtája az ellenlépés (*retorzió*): a jogsértő állammal szembeni, valamilyen jogszerű, de barátságtalan lépés, például egy szerződés aláírásának elhalasztása bizonytalan időre, vagy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása. A másik fajtája a megtorló intézkedés (*represszália*), ilyen esetben a sértett állam egy önmagában jogszerűtlen lépéssel válaszol, amelyet válaszjellege tesz jogszerűvé. Ilyen lehet egy szerződésnek vagy egy részének fölbontása. A represszáliának az elkövetett jogsértéssel arányosnak kell lennie és szükségesnek is a tekintetben, hogy a jogsértő az ilyen magatartását abbahagyja és felelősségét elismerje.

Bár a mai nemzetközi jog legfontosabb szabálya az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek a tilalma, nincs az államoktól független, azt kikényszerítő központi hatalom, amely egyúttal az általános rendfönntartó szerepét is eljátszaná. A belső jogban az állam intézményrendszere és – végső soron – az erőszak kizárólagos gyakorlására följogosított intézményei erről gondoskodnak. Ugyanakkor a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése, megszegése, támadó cselekmények esetében az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSz) Biztonsági Tanácsa (BT) rendelhet el központosított szankciót. Az ilyen döntés azonban az állandó tagsággal rendelkező nagyhatalmak egyetértésén múlik, csakúgy, mint a határozat kikényszerítése fegyveres úton.

A béke érdekében a nemzetközi jogrend kivételesen lehetővé teszi az erőszak alkalmazását, ha az a korábban alkalmazott erőszakra adott válasz. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSz) Alapokmánya az erőszak általános tilalmával, de a támadó állammal szembeni önvédelem megengedésével és vele szemben fegyveres szankció kilátásba helyezésével a nemzetközi jogban különbséget tesz az önkényes és a jogszerű erőszak között. Ugyanakkor nem tartalmaz megfelelő biztosítékot a tekintetben, hogy az elvileg jogszerű erőszakról függetlenül és pártatlanul döntsenek, hiszen arról, hogy egy állam önvédelmi helyzetben van-e vagy sem, elsődlegesen maga dönt, ha pedig az ügy a Biztonsági Tanács (BT) elé kerül, az a „nemzetközi békéért és biztonságot ért viselt felelősség” jegyében, valójában a közös nagyhatalmi érdekek szerint jár el.

5. A jogi és politikai ellentétek

A nemzetközi jogi szabályok, elvárásokat teremtvé, erősítik az államközi kapcsolatok szilárdságát, hiszen – szabálykövetés esetén – előre láthatóvá teszik a partnerállam magatartását. A kiszámíthatóság csökkenti az érintett államok közötti surlódás lehetőségét. A nemzetközi jog, amikor szabályokat állít föl, adott kérdésben kimerevíti az államok közötti egyetértést. Az idő múlásával azonban kikophat az egyetértés a szabály mögül, egyes államok érdekei megváltozhatnak. Ilyen körülmények közepette döntő jelentősége van a változások üteme és a szilárdság igénye közötti kényes egyensúly megteremtésének.

A nemzetközi jog a főnnálló jogi helyzetet védi, és csupán korlátozottan enged utat a változtatás igényének. A rugalmas szilárdság követelményéből inkább a második elemnek, a szilárdság megőrzésének felel meg. Jól mutatja ezt, hogy a nemzetközi szerződések joga alapján milyen nehezen lehet egy nemzetközi jogi kötelezettségtől szabadulni a szerződéskötés körülmények alapvető megváltozására hivatkozással. Kétségtelen, hogy a főnnálló helyzet (*status quo*) erőszakos megváltoztatásának tilalma a változást a leghatékonyabb, de egyúttal legpusztítóbb eszköztől fosztja meg.²⁸

A nemzetközi jog tudományában vitatott kérdés, hogy az államközi konfliktusok kétváltaszthatók-e jogi, illetve politikai konfliktusokra. Egy ilyen csoportosításnak az lenne az értelme, hogy az előbbiekkal a nemzetközi bírói szervek (a Nemzetközi Bíróság, illetve a választottbíróóságok), míg az utóbbiakkal az olyan politikai intézmények, mint a Biztonsági Tanács (BT) foglalkoznák, vagy egyéb diplomáciai úton kísérelnék meg a megoldásukat. A jogi és a politikai konfliktusok szembeállítás azonban hamis. A jogi vetület minden konfliktus szükségszerű része, anélkül, hogy annak lényegét adná. Az érintett államok maguk is hatalmi-politikai, illetve gazdasági konfliktusoknak tekintik a vitáikat, amelyeket a saját érdekeik szerint szeretnének rendezni, és ehhez keresnek nemzetközi jogi érveket. Emellett, mivel a jog, és így a nemzetközi jog lényege sok tekintetben a különféle kommunikatív folyamatok értelmezése, a nemzetközi jog a jogszerű és a jogszerűtlen bináris kódja alkalmazásával hozzájárul a mögöttes konfliktus rendezéséhez érvelő párbeszéd útján.²⁹

Hans Morgenthau német–amerikai tudós szerint a konfliktus és a nemzetközi jogi szabályozás viszonya alapján az előbbi két nagy csoportra osztható: vitákra és feszültségekre. A *vita* jellemzője, hogy a felek álláspontja kifejezhető a nemzetközi jog keretein belül. Például, „A” állam egy nemzetközi szerződés megszegésével vádolja „B” államot. E jogi igénnyel szemben „B” állam azt állítja, hogy nem történt szerződésszegés, mivel a szerződést először „A” állam szegte meg, és „B” állam lépése jogszerűen alkalmazott represszália volt.

Feszültség esetén viszont nem egy ellentét eltérő nemzetközi jogi értelmezéséről van szó, hanem arról, hogy az egyik fél a főnnálló nemzetközi jogi szabályozást kívánja fönntartani, a másik viszont annak megváltoztatására törekszik.³⁰ Például, az államok többsége a geostacionárius égi pályát – amely az Egyenlítő fölött negyvenezer kilométerre található, és különösen alkalmas műholdak elhelyezésére – a főnnálló nemzetközi jogi szabályozás alapján mindenki által szabadon használható területnek tartja. Ezzel szemben az Egyenlítő alatt fekvő államok szuverenitásuk alá tartozónak nyilvánították, mert ez alapon díjat szedhetnének a használatáért. Tekintettel a nemzetközi jog rugalmasságára és az eltérő érdekek kifejezhetőségére a főnnálló szabályozás keretei között, a vita a gyakorlatban sokkal gyakoribb, mint a fegyveres összeütközés.

Ha a vita bírói szerv elé kerül, akkor a döntés az esetek túlnyomó többségében a főnnálló nemzetközi jogi helyzet alapján születik meg. Ha diplomáciai úton próbálják meg rendezni – például a felek közötti közvetlen tárgyalás vagy *közvetítés* révén – a nemzet-

²⁸ Helmut RUMPF: *The Concepts of Peace and War in International Relations*. German Yearbook of International Law (1984) 437.

²⁹ KARÁCSONYI András: *Jogfilozófia és társadalomelmélet*. Budapest, 2000. 158–165.

³⁰ Hans MORGENTHAU: *Die Internationale Rechtsflege, ihr Wesen, ihre Grenzen*. Leipzig, 1929. 73–84. idézi KOSKENNIEMI (2001) 442.

közi jog szerepe más. Ezen esetekben a vitaalap a kiindulópont szerepét tölti be, illetve érveket szállít a felek álláspontjának igazolására; a megoldásban pedig csupán az egyik tényező a gazdasági, politikai, megbecsültségi és egyéb szempontok mellett.³¹

Az államok általában előnyben részesítik a konfliktusok diplomáciai rendezését a bírói megoldással szemben. Milyen okai vannak a nemzetközi jog alapján döntő, független és pártatlan intézményekkel szembeni gyanakvásnak? Elsősorban az, hogy a döntés fölötti ellenőrzés átengedését az államok hatalmuk csökkenéseként értelmezik, ugyanis így az tárgyilagossá és befolyásolhatatlanná válik. A nemzetközi jog döntő szerepbe kerül, és a bírói eljárás a vitát kiszakítja a részes államok összetett viszonyrendszeréből. A döntés során egy bírói szerv nem értékelheti a két állam gazdasági kapcsolatainak jelentőségét, a közös szövetségi rendszeren belül a két államot ért külpolitikai befolyásolást, a két miniszterelnök közös pártcsaládhoz tartozásából eredő hatásokat, és így tovább, csupán a nemzetközi jogi helyzetet. Az is fontos, hogy a nemzetközi konfliktusok diplomáciai rendezése mindig lehetőséget nyújt arra, hogy a kialakított megoldást mindkét fél kormányzata győzelemként mutassa be a hazai közvéleményének. Egy bíróság, még ha igyekszik is salomoni döntést hozni, mindenképpen győztest és vesztest teremt, és ez belpolitikailag kockázatos lehet az államok számára.

A konfliktusmegoldás másik – a tárgyalás melletti – fő diplomáciai formája, a közvetítés esetében pedig az ilyen szerepet játszó nagyhatalom biztosítékokat nyújthat a rendezés szilárdságának megeremtésére, és szolgáltatásokat nyújthat a feleknek, amelyek kiegyenlítik az esetlegesen a megegyezésből eredő veszteségeket. Ezeket egy bírói ítélet nem nyújthatja. Ugyanakkor, a hidegháború befejeződése óta föllendülés tapasztalható a bírói vitarendezést illetően, amely nem annyira a rendezés fölötti ellenőrzés elvesztésétől félelem csökkenésével magyarázható, mint inkább a nemzetközi joguralom eszméje iránti elköteleződés kimutatásának szándékával függ össze.

Már az államok közötti konfliktus valódi észlelése is az érintett felek közötti közvetlen tárgyalás útján történik, tudniillik, először tisztázni kell, hogy az egyes vitát sejtető egyoldalú nyilatkozatoknak mi a pontos célja és tartalma. Lehetséges, hogy az alapkérdések máris világossá váltak, a részletek és az indítók tisztázása azonban elengedhetetlen. Így, ha nem is föltétlenül a megoldásra, de az álláspontok tisztázására irányuló akár írásbeli, akár szóbeli közvetlen tárgyalás megelőzi a többi vitarendezési eljárást. Ezt követően lehetséges, hogy az érintett államok megmaradnak a közvetlen tárgyalás mellett – ilyenkor meg kell állapodniuk azok napirendjéről –, de az is lehetséges, hogy más rendezési eljárást választanak.

A felek közötti közvetlen tárgyalást a következők jellemzik: A vitában érintett valamennyi államot be kell vonni a tárgyalásokba. Erre egyébként a gyakorlatban sokszor nem kerül sor, függően attól, hogy a konfliktusból lehasítható-e egy olyan szelet, amely kevesebb állam között könnyebben megoldhatónak tűnik. A közvetlen tárgyalás a rugalmas diplomáciai eljárások között is a legrugalmasabb, mindenféle formakényszer nélkül alkalmazható, hiszen „kandalló előtti megbeszélések” formáját is öltheti. Az államközi tárgyalások helyszíne, körülményei, az államokat képviselők rangja mindig politikai

³¹ BRAGYOVA András: A nemzetközi jog szerepe a nemzetközi viták rendezésében: A nemzetközi jogi vita és típusai. *Allam- és Jogtudomány*, 1987–1988/3–4. 596.

üzenetet közvetít. Döntő jelentőségű a fölhatalmazottság mértéke, a kényes kérdéseket illetően csupán a széles felhatalmazással bíró politikai döntéshozók – államfő, kormányfő, külügyminiszter – tárgyalásaitól várható megoldás. Az ilyen tárgyalások elvileg minden külső, harmadik állam befolyásától mentesen zajlanak, így elméletileg itt érvényesülhetnek leginkább a felek érdekei. A háttérben azonban az érintett felek közötti tárgyalások menetét és végeredményét gyakran befolyásolják a térségben szerepet játszó nagyhatalmak. A tárgyalásra vonatkozó legfontosabb nemzetközi jogi követelmény, hogy azt jóhiszeműen kell folytatni. Ez egyrészt azt jelenti, hogy megegyezésre, és nem időhúzásra vagy a közvélemény megnyugtatására kell törekedni. Másrészt, ha nem is mindenben, de egyes kérésekben engedni kell, hiszen akkor van értelme a tárgyalásnak, ha a felek hajlandók változtatni eredeti tárgyalási álláspontjukon, állapítja meg a Nemzetközi Bíróság az *Északi-tengeri kontinentális talapzat elhatárolása* ügyében.³² Elvileg így jöhet létre kölcsönös engedményekből a megegyezéses megoldás.

A közvetítő a tárgyalások során a megoldás érdekében tett javaslatait nem köteles indokolni, ugyanakkor eljárása során pártatlannak kell lennie. A felek nem nemzetközi jogi iránymutatást várnak el tőle. A sikeres közvetítőnek föl kell ismernie, hogy mi a felek legfőbb célja, és melyik ama megoldás, amely egyik alapvető célt sem sérti. A közvetítő feladata olyan javaslatcsomag összeállítása, amely elfogadható a felek számára, és ennek érdekében, az egyik fél számára előnyös elemeket a másik félnek kedvező fölvetésekkel egyenlíti ki. A közvetítő akkor jár el a követelménynek megfelelően, ha a vita során változó szövetségeket alkot a szembenálló felekkel. A közvetítő javaslatait a vitában érintett felek elutasíthatják. Ugyanakkor a közvetítés egyik előnye, hogy egy pártatlan féltől érkező javaslatot könnyebb elfogadni. Ugyancsak ez a helyzet, ha a másik oldal javaslatát a közvetítő is támogatja. Mindezt megkönnyíti, hogy a közvetítő általában könnyebben meggyőzhető. A közvetítő, az esetre, ha az általa támogatott megoldást a felek elfogadják, kiegészítő szolgáltatásokat is nyújthat, például pénzügyi segílyt vagy a végrehajtás ellenőrzését. Mindez lehetőséget teremt a közvetítő állam számára, hogy a saját érdekeit is érvényesítse.³³

Ha a nemzetközi szabályok, intézmények és eljárások szerepét értékelni kívánjuk a világ békés működtetésében, akkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy mi a valódi természetük. „Egy szabály nem más, mit egy jelzőtábla. Eloszlat-e egy jelzőtábla minden kétséget arról, hogy milyen úton kell mennem?”³⁴ Az államközi konfliktusok erőszak alkalmazása nélküli elintézése sokkal többet föltételez, olyan békés konfliktuskultúrát, amelyben egy pillanatra sem homályosulhat el a politikai döntéshozók fejében, hogy a „háború abszurd; mi több, erkölcsstelen; végül pedig, nem is éri meg.”³⁵

6. Összefoglalás helyett

A hidegháború évtizedei alatt vált a nemzetközi közösség globállissá. 1945 után megindult a gyarmati rendszer felbomlása. Az ENSZ-ben lépésről lépésre elfogadottá vált,

³² *A Nicaragua elleni katonai és katonai akciók ügye (Nicaragua v. Amerikai Egyesült Államok)*. ICJ Report, 1986.

³³ J.G. MERRILLS: *International Dispute Settlements*. (2.kiad.) Cambridge, 1991

³⁴ Ludwig WITTINGENSTEIN: *Philosophical investigations*. New York, 1953. 85.

³⁵ Hylke TROMP: *On peace and peace research*. Grmunden, 1987. 1.

hogyan az önrendelkezési jog gyakorlása útján a függő területekből önálló államok legyenek, amelyek váljanak a világszervezet tagjaivá. Rendkívül eltérő gazdasági fejlettséggel, különböző politikai hagyományokkal rendelkező, eltérő kultúrákat megjelenítő entitások váltak szuverén államként a nemzetközi közösség részévé.

A hidegháború után fellángolt a vita, hogy egy vagy több nemzetközi közösség létezik. Egyes amerikai szerzők szerint a liberális demokráciák között másféle közösség létezik, mint a többi államot illetően.³⁶ Ezeknek az államoknak az együttműködését a nagyszámú jogi tranzakciók, a jogi konvergencia, a jogi kultúra közössége, a kormányzati személyek közötti informális, és a nemzetközi jogot szívesen alkalmazó bírák közötti tudás alapú közösség jellemzi, ez utóbbitól nem függetlenül, jellemző a szerződések közvetlen alkalmazása a belső jogban. Ezek között az államok között természetessé vált a békés konfliktusmegoldás, vitáikban a jogi eszközök preferálása. Saját nemzetközi intézményeik vannak, amelyek hatékony nemzetközi kormányzást garantálnak. Ezt a koncepciót, amelyik az államok egy körét kizárta a nemzetközi közösségből, illetve a nemzetközi közösséget a jog zónájába tartozó és azon kívüli államokra osztotta, sok bírálat érte. Ezek egyrészt azt húzták alá, hogy a közös értékek ellenére a liberális államok gyakorlata nem ilyen egyöntetű, így például a nemzetközi szerződések közvetlen, bíróság előtti kikényszerítése még más angolszász államokban, például az Egyesült Királyságban vagy Ausztráliában sem feltétlenül preferált. Másrészt arra hívták fel a figyelmet, hogy a nem liberális államok kizárása a nemzetközi közösségből, mintegy az engedély megadása az ellenük indítható fegyveres támadásra.³⁷

A nemzetközi államközösség heterogenitása, és annak ellenére is, hogy számos tagja olyan, univerzálisnak tételezett értékeket, mint az emberi jogok, kultúrafüggőnek tekint, mégis egy alapvető közös értékre épül. Arra tudni illik, hogy valamennyi tagja elkülönült szuverén entitásként kíván fennmaradni és kapcsolatba lépni egymással. Márpedig ez csupán a nemzetközi jog elismerése útján lehetséges. Ezért az államok kizárása a nemzetközi jog közösségből valóban az ellenük való támadás engedélyezésének tűnhet.

Eléggé érdekes, hogy az eszme, amely a nemzetközi jog teremtette állami közösséget leszűkítve, a homogenitás, illetve heterogenitás alapján értelmezi, az állam szerepét és jellegét illetően diametrálisan eltérő megítélés ellenére, paradox módon emlékeztet Schmitt alapvetésére.

Schmitt az 1914 előtti, „klasszikus” nemzetközi jog híve volt, amelyet találoán jellemeztek még a XVIII. században titáni (küklopszi) jogként.³⁸ Ezt a jogot óriások alkották – akik toronyként magasodtak az egyes egyének fölé – a közöttük lévő viszonyok szabályozására, olyan titánok, akik mindegyike a saját barlangjában élt, nem sokat törődve a többiekkel, de vadul legyilkolva a területének határait megsértőket. A klasszikus nemzetközi jog alanyai kizárólag az államok voltak és a nemzetközi jog a közöttük lévő érintkezések szabályozására korlátozódott, a diplomáciai és konzuli kapcsolatokra,

³⁶ Anne-Marie SLAUGHTER: International law in a world of liberal states. *European Journal of International Law*, 1995/1. 503–538.

³⁷ José ALAVAREZ: Do liberal states behave better? A critique of Slaughter's liberal theory. *European Journal of International Law*, 2001/2. 183–246.

³⁸ Antonio CASSESE: *Terrorism, politics and law. The Achille Lauro Affair*. Cambridge, Polity, 1989. 145.

a nemzetközi közösségbe való befogadásra, a határok és a terület kérdéseire, a háború indítás jogára és a hadviselésre. Az egyén jogai igen korlátozott védelmet kaptak.

Ami a második világháborút követően létrejött helyzetet illeti „a nemzetközi jog változó struktúrájának,”³⁹ az együttműködés joga kiterjedésének alapvető jellemzője, hogy az államok közötti kölcsönös függések elmélyülésével egyre több és több, korábban a belső jog szabályozási körébe tartozó kérdés vált a nemzetközi jog tárgyává, a felhasználható élelmiszer-színezékektől az iskolai testi fenytés megengedhetőségéig. Az ENSZ Alapokmánya kimondta az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelezettségét. Ez utóbbi szolgált alapul az emberi jogok védelmét szolgáló nemzetközi szabály- és intézményrendszer kiépítésének, amely viszont az egyén érdekét és jólétét védő egyéb nemzetközi szabályok megjelenésével, illetve azok kiterjedésével, például a környezetvédelem területén, megváltoztatták a nemzetközi jog külklopszi értékválasztását. Ez a humanitárius univerzalizmus nyilvánvalóan ütközik Schmittnek a *ius publicum europaeumot* abszolutista államközi jellegéért ünneplő felfogásába. A humanitárius univerzalizmus – amint Martti Koskenniemi szellemesen megállapítja – az államnak a technológiai és gazdasági haladás nem politikai jellegű politikája feletti éjjeliőr szerepét hagyja. Ez az univerzalizmus azonban nem tolerálja a szuverenitást, mint a legfőbb politikai döntés hatalmát, amelyből mindegyik jogrendszer erejét és egységét nyeri, hacsak természetesen nem saját maga egy szuverenitás.⁴⁰ Ha, tehetjük hozzá, nem az univerzalizmust megjelenítő Egyesült Államok szuverenitásáról van szó.

Carl Schmitt szemlélete a nemzetközi jog tanulmányozása során folytonos kihívást jelent: vajon az absztrakt norma vizsgálata mellőzheti-e a mögöttes hatalmi viszonyok értelmezését? Hogyan mutatható ki a normában a nyers tények tudomásulvétele az absztrakt egyenlőséggel szemben?

A nyers tények, a konkrét gazdasági-hatalmi erőviszonyok tudomásulvétele nem teheti mellékessé annak vizsgálatát, hogy hatásuk mellett marad-e tér arra, hogy a nemzetközi jog alkotása és alkalmazása során érvényesül-e a *jog eszméje*, amely olyan elvekben ölt testet, mint a jóhiszemű eljárás és a kötelezettségek jóhiszemű teljesítése, a joggal való visszaélés tilalma, illetve a jogértelmezés elvei.⁴¹

A nemzetközi közösség létformája kettős: konfliktus (viszály) és együttműködés, így kívánják ezt az államok érdekei. A területi igények, a politikai félelmek vagy gazdasági okok miatt létrejövő konfliktusok mögött mindig valamilyen meghatározott kérdésre vagy kérdésekre irányuló vita húzódik meg, és az érintett államok közötti ellentmondás folyamatosan újratermelődik. Az államok konfliktusainak okai összefügghetnek az államok belső politikai rendszerével, illetve a nemzetközi kapcsolatok szerkezetében elfoglalt helyével. Hiszen – például – a lakosságukat elnyomó államok a nemzetközi porondon is erőszakosabbak, illetve a vezető állam egyeduralmának megkérdőjelezése, vagy az alárendelt helyzetből kitérés kísérlete összeütközéshez vezet.

³⁹ Wolfgang FRIEDMANN: *The changing structure of international law*. London, Stevens & Sons, 1964.

⁴⁰ KOSKENNIEMI (2001) 500.

⁴¹ KARÁCSONYI i. m. 82.